

<http://www.diva-portal.org>

This is the published version of a chapter published in *Jubileumsskrift till Juridiska institutionen 40 år*.

Citation for the original published chapter:

Derlén, M., Lindholm, J. (2017)

EU-rättens framtid som rättsvetenskaplig disciplin: början på slutet eller slutet på början?.

In: Örjan Edström, Johan Lindholm, Ruth Mannelqvist (ed.), *Jubileumsskrift till Juridiska institutionen 40 år* (pp. 79-88). Umeå: Umeå universitet

N.B. When citing this work, cite the original published chapter.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-141593>

Jubileumsskrift till Juridiska institutionen 40 år

REDAKTÖRER
ÖRJAN EDSTRÖM, JOHAN LINDHOLM &
RUTH MANDELQVIST

UMEÅ
UNIVERSITET

Juridiska institutionen
Umeå 2017

© Författarna 2017

This work is protected by the Swedish Copyright Legislation (Act 1960:729)

ISSN: 1404-9198

ISBN: 978-91-7601-793-7

Ev. info om Omslag/sättning/omslagsbild:

Elektronisk version tillgänglig på <http://umu.diva-portal.org/>

Tryck/Printed by: UmU Tryckservice, Umeå universitet

Umeå, Sverige 2017

EU-rättens framtid som rättsvetenskaplig disciplin

Början på slutet eller slutet på början?

MATTIAS DERLÉN & JOHAN LINDHOLM*

1 I begynnelsen...

Intresset för EU-rätt bland svenska rättsvetare ökade onekligen den 1 januari 1995 när Sverige blev medlem i den Europeiska unionen. Den svenska EU-rättens anor som rättsvetenskaplig disciplin är dock något längre. År 1973 kom – så vitt vi kunnat utröna – den första svenska avhandlingen i EU-rätt då Brita Sundberg-Weitman disputerade vid Stockholms universitet på en studie av fri rörlighet för arbetstagare och diskrimineringsförbud.¹ Den första svenska boken inom rättsområdet torde dock vara Sten Niklassons kortfattade bok *Rätt och beslut i EEC* från år 1969,² tätt följd av första upplagan av lundaprofessorn Lennart Pålssons introduktionsbok i EEG-rätt.³ Det var i dock i hög grad Stockholms universitet som dominerade den svenska EU-rättsforskningens tidiga dagar med många av de första avhandlingarna i ämnet,⁴ däribland en författad av Pär Hallström,⁵ sedermera aktiv vid Umeå universitet, och den första svenska professuren i europarätt, vilken Ulf Bernitz tillträdde som första innehavare år 1989.

* Professorer i rättsvetenskap och aktiva vid Centrum för europarätt och internationell handelsrätt vid Juridiska institutionen, Umeå universitet.

¹ Sundberg-Weitman, Brita, *Nondiskriminering i EEC: Diskrimineringsförbuden till säkerställande av arbetstagares och företags rörlighet över gränserna*, Skrifter utgivna av Institutet för offentlig och internationell rätt vol. 38, Institutet för offentlig och internationell rätt, Stockholm 1973.

² Niklasson, Sten, *Rätt och beslut i EEC*, Studentlitteratur, Lund 1969.

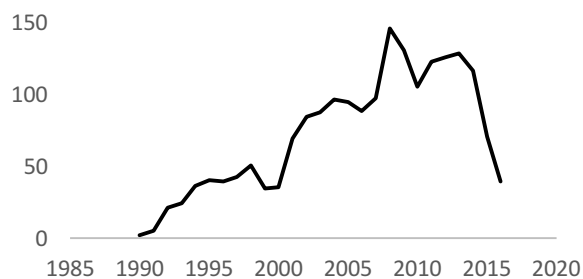
³ Pålsson, Lennart, *EEC-rätt*, Studentlitteratur, Malmö 1970.

⁴ Se t.ex. Pehrson, Lars, *EG och immaterialrätten: Gemenskapsrättens inverkan på nationell immaterialrätt*, Juristförlaget, Stockholm 1985.

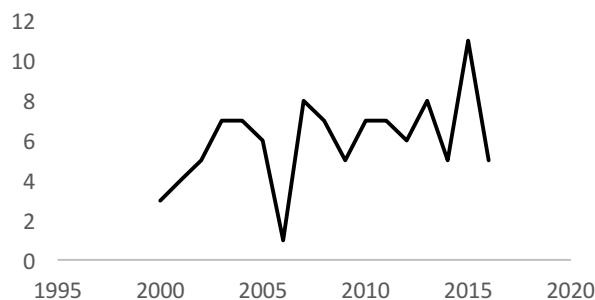
⁵ Hallström, Pär, *Europeisk gemenskap och politisk union*, Norstedts Juridik, Stockholm 1987.

Efter 1990 gick utvecklingen snabbt och såväl de EU-rättsliga inslagen i svensk rätt som de EU-rättsliga forskarna och den EU-rättsliga forskningen ökade markant i Sverige. Vi har genom Umeå universitetsbiblioteks söktjänst undersökt hur många avhandlingar respektive tidskriftsartiklar i bibliotekets bestånd som har EU-rättslig anknytning.⁶ Det finns förvisso enskilda år som avviker i negativ eller positiv bemärkelse, men den allmänna tendensen är tydligt positiv.⁷ Detta överraskar knappast någon, utan bekräftar tvärtom vår känsla: de EU-rättsliga inslagen inom den svenska rättsvetenskapen har stadigt blivit allt vanligare.

Europarättsliga artiklar

Europarättsliga avhandlingar

⁶ Sökningen utgår från förekomsten av ett antal sökord med EU-rättslig anknytning. En potentiell felkälla, som är svår för oss att kontrollera, är om systemet missar vissa publikationer. Detta torde dock i så fall slå lika över tid och tendenserna bör således vara riktiga även om enskilda publikationer fallit bort.

⁷ Vi kan notera att antalet artiklar med EU-rättsliga inslag minskat under de två senaste åren. Det förfaller oss osannolikt att det rör sig om en verklig och radikal nedgången. En alternativ, mer trolig förklaring är att det finns en eftersläpning i rapporteringen till systemen som vi hämtar data från.

En naturlig slutsats som man kan dra av diskussionen ovan är att den svenska EU-rättsforskningen mår alldeles utmärkt och befinner sig under stadig tillväxt. I detta bidrag vill vi dock diskutera om utvecklingen verkligen är odelat enkelriktad och väcka frågan om det kan vara så att den svenska EU-rätten i själva verket står inför en (identitets-)kris? Vi tycker oss kunna se två tendenser som på sikt kan påverka EU-rättens ställning som rättsvetenskaplig disciplin så i grunden att dess existens – så som vi tidigare har känt och tänkt kring den – kan sättas i fråga. Dessa tendenser kan sammanfattas under begreppen *normalisering* respektive *europaisering*. I detta bidrag kommer vi att diskutera dessa tendenser, vad de betyder för EU-rättens roll som rättsvetenskaplig disciplin idag samt vad de kan tänkas betyda för EU-rättens och EU-rättarnas framtid inom svensk rättsvetenskap.

2 Rättsvetenskapens behov av EU-rättare

En milstolpe i den svenska EU-rättsforskningens historia är när vi år 1999 fick en rättsvetenskaplig tidskrift särskilt tillägnad de EU-rättsliga frågorna: Europarättslig Tidskrift (ERT). I det allra första numret av ERT skriver Ulf Bernitz att en nordisk specialtidning för EU-rätt har en naturlig plats med hänsyn till att den akademiska disciplinen befinner sig i ett uppbyggnadsskede och att "[m]ånga efterfrågar ökad kunskap på området och fortlöpande information om rättsutvecklingen."⁸ Han noterar dock dels att svenska forskare verksamma inom vissa rättsområden har ägnat större uppmärksamhet åt EU-rättsliga frågor, dels att rättsvetenskapliga tidskrifter av mer allmän karaktär kommer att publicera EU-rättslig forskning.

Vi delar Bernitz uppfattning och menar att hans observationer ger en god ram för att förstå den svenska EU-rättsforskningens dåtida, nutida och framtida funktion. En av den EU-rättsliga forskningens huvuduppgifter har varit att lyfta upp de specifika problem som uppstår i EU-rättens möte med svenska förhållanden, regler, principer, problem, tradition och kultur. Detta har konkret kommit till uttryck i forskningen på två sätt.

En viktig funktion för EU-rättsforskningen i Sverige har historiskt varit att informera praktiserande jurister och rättsvetare verksamma inom andra rättsområden om EU-rättens innehåll och utveckling. Konkret har det bland annat handlat om att för en inhemsk publik översätta, sammanfatta och förklara den rättsutveckling eller rättsvetenskapliga utveckling som inträffat i "Europa". Denna typ av forskning kan beskrivas som *hemtagningsforskning*. Möjligen kan detta

⁸ Bernitz, Ulf, "Europarättslig Tidskrift", *Europarättslig Tidskrift* nr 1 1998 s. v, på s. vi.

begrepp framstå som nedlåtande, men som Bernitz påpekade har det svenska rättssystemet – i bred bemärkelse – haft ett verkligt behov av de tjänster som rättsvetenskapliga forskare som satt sig in i det EU-rättsliga systemets särskilda principer och systematik, vilket för många initialt framstod som främmande, oöverskådligt och svårbegripligt, kan erbjuda det övriga samhället. Till exempel konstaterade Hilding Eek, i ett tidigt bidrag till den svenska EU-rättsliga diskussionen,⁹ att "[EEG-s]ystemet ter sig ganska svåröverskådligt och torde kunna ge upphov till åtskillig juridisk diskussion."¹⁰

På motsvarande men omvänt sätt har de svenska EU-rättsforskarna haft en viktig uppgift i att kommunicera den svenska rätten och de svenska rättsvetenskapliga rönen på europeisk nivå. När de ägnar sig åt denna uppgift agerar de svenska europarättarna som representanter för det svenska rättssystemet och den svenska rättsvetenskapen. Denna typ av forskning, som vi för enkelhetens och kontrastens skull kan kalla *representationsforskning*, liknar hemtagningsforskning i det att forskarna understödjer kommunikationen mellan den europeiska och svenska nivån, men är sannolikt något mer ovanlig.¹¹

Den del av den svenska EU-rättsliga forskningen som passar in i någon av dessa kategorier, vilket rimligen utgör en inte obetydlig andel, bygger på en grundläggande idé att det är möjligt att dela in de svenska rättsvetarna i två grupper: EU-rättare och icke EU-rättare. Den senare gruppen består – mycket grovt förenklat – av forskare som i sin gärning ägnar sig åt ett mer traditionellt rättsområde, medan de förra har en funktion som har ingen eller endast en svag anknytning till någon traditionell disciplin och därför kan beskrivas som (riktiga) EU-rättare. EU-rättare kan i detta exempel jämföras med komparativrättsliga forskare, som framförst har beskrivits som experter på främmande rättssystem när de är hemma och experter på det nationella rättssystemet när de befinner sig utomlands.¹²

⁹ Äran att ha skrivit det allra första bidraget till doktrinen torde tillfalla Simson, Gerhard, "Den europeiska stål- och kolunionen", *SvJT* 1952 s. 478.

¹⁰ *SvJT* 1960 s. 30, på s. 31. Historien måste här anses ha gett Eek rätt.

¹¹ Se dock exempelvis Bernitz, Ulf, "Sweden and the European Union: on Sweden's Implementation and Application of European Law", (2001) *Common Market Law Review* vol. 38, s. 903–934.

¹² Michael Bogdan, *Komparativ rättskunskap*, Norstedts Juridik, Stockholm 1993, s. 26.

3 EU-rättens normalisering

Tanken att EU-rätten utgör ett separat forsknings- och undervisningsämne i Sverige, och att forskare som sysslar med detta ämne utgör en egen grupp, kan i sig ses som ett tecken på att Sverige kommit förhållandevis sent till EU-rätten. I ämnets gryning var det snarast naturligt att behandla EU-rätten som del av folkrätten, givet att samarbetet utformades som ett folkrättsligt samarbete.¹³ Under tiden innan Sverige anslöt sig till unionen utvecklades såväl EU-rätten som den akademiska diskursen till ett separat ämne. En grupp av jurister, där personer verksamma vid eller med erfarenhet av de europeiska institutionerna stod i centrum, engagerade sig i den akademiska debatten med vad som betecknats som ”a missionary zeal”.¹⁴

Uppdelningen mellan EU-rättare och andra är dock påtagligt förenklad och ger en schabloniserad och delvis missvisande bild av rättsvetenskapens struktur. Det har under lång tid stått klart att de svenska rättsvetarnas EU-rättsliga kunskaper och intresse varierar stort mellan individuella forskare och mellan forskare verksamma inom olika rättsområden. Detta är naturligt då EU-rättens påverkan på den svenska rätten inte varit lika stor inom alla (traditionella) rättsområden. Vi har exempelvis i tidigare forskning demonstrerat att europarättsliga inslag i de högsta svenska domstolarnas praxis varierar påtagligt mellan olika områden, från praktiskt taget en försumbar nivå för ämnen som fordringsrätt och associationsrätt, till mer än 25 procent av alla mål som rör migrationsrätt och internationell privaträtt.¹⁵ Mot denna bakgrund kan vi på god grund förvänta oss att de rättsvetare som är verksamma inom migrationsrätt eller internationell privaträtt generellt sett har mer ingående EU-rättsliga kunskaper än de som är verksamma inom fordringsrätt eller associationsrätt. De förra har följaktligen troligen också ett mindre behov än de senare av EU-rättarnas hemtagnings- eller representationsforskning.

¹³ Bruno de Witte, *European Union Law: A Unified Academic Discipline?*, EUI Working Papers RSCAS 2008/34, s. 11.

¹⁴ Se t.ex. Neil Walker, ”Legal Theory and the European Union: A 25th Anniversary Essay”, *Oxford Journal of Legal Studies* vol. 25(4) 2005, s. 581–601, på s. 585–586 och Anthony Arnull, ”The Americanization of EU Law Scholarship”, i Arnull, Anthony, Eeckhout, Piet, & Tridimas, Takis (red.), *Continuity and Change in EU Law: Essays in Honour of Sir Francis Jacobs*, Oxford University Press, Oxford 2008, s. 415–431, på s. 416–417. Vi återkommer till denna akademiska diskurs i avsnitt 4 nedan.

¹⁵ Mattias Derlén & Johan Lindholm, ”Festina Lente – Europarättens genomslag i svensk rättspraxis 1995–2015”, *Europarättslig tidskrift* nr 1 2015, s. 151–177, på s. 162.

Detta är knappast nytt. Det har länge funnits (traditionella) rättsvetenskapliga discipliner där forskningen haft omfattande och tydliga EU-rättsliga inslag. En tydlig, allmän utveckling har dock ägt rum inom domstolarna, där de europarättsliga inslagen ökat från under 2 procent 1995 till mer än 12 procent 2015.¹⁶ Även vad gäller rättsvetenskapen har en tydlig utveckling skett under de senaste tjugo åren. Under de tjugo år som förflutit har denna krets stadigt och kraftigt utvidgats. Rättsvetenskapliga tidskrifter som en gång i tiden mestadels skrev om nationell rätt innehåller numera rutinmässigt europarättsliga inslag.

Till exempel, av alla artiklar publicerade i Svensk Juristtidning i år innehåller mer än hälften EU-rättsliga inslag. De fyra häften av SvJT som hittills utkommit under år 2017 innehåller 25 artiklar. Av dessa innehåller 13 diskussion kring EU och EU-rätt allmänt eller referenser till EU-domstolen praxis och andra EU-rättsliga källor, och oftast i omfattande utsträckning.¹⁷ De artiklar som helt saknar diskussion kring eller referenser till EU-rätt handlar nästan uteslutande om straffrätt eller processrätt. Utifrån denna begränsade undersökning framstår EU-rätten som närmast ett oundgängligt inslag inom övriga rättsvetenskapliga discipliner. På ett liknande sätt är en ansevärd andel av bidragen i Europarättslig Tidskrift författad av personer som inte uteslutande arbetar med EU-rätt utan ofta kanske främst anser sig fokusera på ett område som har stark anknytning till EU-rätten.

På detta sätt har gränsen mellan vem som är EU-rättare och vem som inte är det blivit påtagligt mindre tydlig över tid. EU-rätten har med andra ord normaliserats, det vill säga blivit en del av de traditionella rättsområdena. Walker beskriver detta som att EU-rätten har blivit ”redomiciled”, återförd till de olika nationella rättsområdena, och han kopplar denna utveckling till EU-rättens allmänna utveckling, särskilt dess expansion till områden såsom miljö rätt, hälso- och sjukvårdsfrågor samt straff- och processrätt.¹⁸

4 Europarättens europeisering

I ovannämnda artikel skriver Ulf Bernitz att ”den svenska insatsen i den europarättsliga debatten har dock hittills varit rätt tunn.” ”Hittills” var i detta fall fram till år 1999. Frågan är om en förändring skett även här och om en europeisering av den svenska EU-rätten har ägt rum sedan 1999. Med

¹⁶ A.a. s. 157.

¹⁷ Till detta tillkommer en artikel som inte behandlar EU-rätt men där Europakonventionsrätten står i fokus.

¹⁸ Walker, 2005, s. 582.

europisering avses här att svenska EU-rättare betraktar sig som en del av en mer övergripande, europeisk forskningsgemenskap, vilken ersätter eller åtminstone kompletterar diskussionen på nationell nivå. Detta ansluter till den omtvistade frågan om en sådan gemenskap existerar på europeisk nivå, eller om forskningen och forskarna är uppdelade utifrån nationella eller andra kriterier. Å ena sidan finns det flera faktorer som talar för att EU-forskningen är en enhetlig, akademisk disciplin på europeisk nivå. Det är till och med naturligt att förvänta sig en sådan europeisk forskningsgemenskap, givet att EU-domstolen betonat vikten av en enhetlig tolkning och tillämpning av EU-rätten. En gemensam rätt kräver rimligen en gemensam forskningsdisciplin. Från ett mer praktiskt perspektiv bör nämnas gemensamma forskningsinstitutioner och akademiska tidskrifter, och inte minst det aktiva deltagandet i debatten av personer med anknytning till EU-domstolen eller andra europeiska institutioner.¹⁹ Det senare ledde till "the dense fabric of linkages between these institutions and the academic community",²⁰ och en påtagligt positiv inställning till Europasamarbetet.²¹ Å andra sidan finns flera tecken på fragmentering inom ämnet. Den juridiska utbildningen är fortfarande nationell, liksom den akademiska stilen och angreppssättet. Även i de gemensamma tidskrifterna kan en uppdelning utifrån nationella och/eller språkliga gränser konstateras. Engelskspråkiga tidskrifter uppvisar här en större spridning, medan större tidskrifter från Tyskland, Italien och Spanien huvudsakligen nyttjas av forskare från det egna landet.²²

För att undersöka svenska forskares bidrag till denna eventuella europeiska forskningsgemenskap har vi företagit en rudimentär undersökning, vilken inbegriper de tre främsta, allmänna europarättsliga tidskrifterna: *Common Market Law Review*, *European Law Review* och *European Law Journal*. För

¹⁹ de Witte, 2008, s. 2–3.

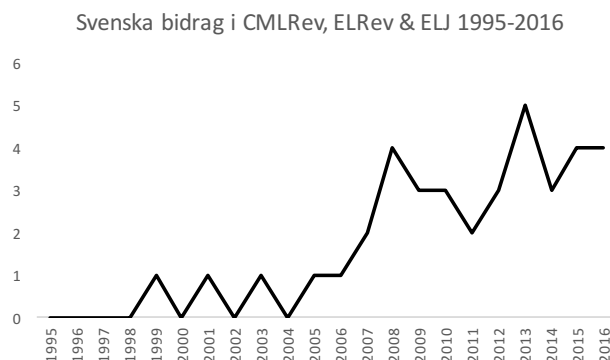
²⁰ Harm Schepel & Rein Wessling, "The Legal Community: Judges, Lawyers, Officials and Clerks in the Writing of Europe", *European Law Journal* vol. 3(2) 1997, s. 165–188, på s. 171. Se även Arnall, 2008, s. 428–429.

²¹ de Witte, 2008, s. 3. Se även Schepel & Wessling, 1997, s. 185–188 samt Arnall, 2008, s. 416.

Den positiva inställningen ändrades över tid, särskilt när forskare förankrade i traditionella rättsområden anslöt sig till debatten, se Anthony Arnall, "Judicial Dialogue in the European Union", i Dickson, Julie & Eleftheriadis, Pavlos (red.), *Philosophical foundations of European Union law*, Oxford University Press, Oxford 2012, s. 109–133, på s. 128.

²² de Witte, 2008, s. 4–10.

varje år från 1995 till och med 2016 mäter vi antalet bidrag från svenska forskare och totalsumman redovisas i figur 3 nedan.²³

Figuren bekräftar den bild som Bernitz förmedlar, med modesta bidrag från Sverige under de första åren av medlemskapet. Tendensen håller dock i sig förvånansvärt länge och en positiv trend börjar först 2005. De senaste tio åren demonstrerar emellertid en tydlig ökning och det tycks tämligen klart att svenska EU-rättare under de senaste tio åren tagit en större plats i och lämnat ett större bidrag till den europeiska debatten. Vi tycker att denna utveckling i grunden är positiv då den rimligen innebär att svenska idéer och värden får ett större genomslag på den rättsutveckling som sker på europeisk nivå. Denna utveckling förutsätter och sammanfaller sannolikt med en ökad benägenhet hos svenska rättsvetare att beakta forskning som bedrivs utomlands, vilket också i grunden är positivt.

Det bör dock påpekas att även om de svenska bidragen i ledande utländska tidskrifter ökat över tid rör det sig fortfarande om en relativt modest nivå och utgör en jämförelsevis liten andel av det förhållandevis omfattande antalet rättsvetenskapliga alster med EU-rättslig anknytning som publiceras varje år.²⁴ Trots att EU-rätten således är föremål för en viss europeiseringstendens kan man nog ändå säga att den överväldigande merparten av den EU-rättsforskning som

²³ Bidrag från svenska forskare har här getts bredast möjliga definition. "Bidrag" inkluderar artiklar men även rättsfallskommentarer, bokrecensioner, debattinlägg och liknande. Med forskare avses inte endast rättsvetare utan även personer verksamma inom andra ämnesområden, exempelvis statsvetare. Som svenska forskare räknas även personer utbildade i Sverige men verksamma vid universitet i andra länder.

²⁴ Se ovan avsnitt 1.

bedrivs i Sverige alltför och huvudsakligen utgör en del i en framförallt inhemsk dialog.

5 Will the Real Swedish EU-rättsforskare Please Stand Up?

Vi har ovan diskuterat hur det inhemska behovet av och utrymmet för hemtagnings- och representationsforskning har minskat över tid till följd av EU-rättens normalisering, en tendens som sannolikt kommer att fortsätta. Vi har också konstaterat en mer blygsam men dock relevant tendens hos svenska forskare som ägnar sig åt EU-rättsliga frågor att i ökad utsträckning bedriva sin verksamhet på europeisk nivå. Inte heller i detta hänseende ser vi någon anledning till ett framtida trendbrott.

Därmed återstår frågan vilken roll svenska EU-rättsforskare framgent kan fylla på den nationella nivån.

Vårt intryck är att den finns en allmän uppfattning om att EU-rätten förutom den ”speciella EU-rätten”, så som till exempel den del av EU-rätten som berör arbetsrätten eller immaterialrätten, har en ”allmän del” som ”riktiga” EU-rättsforskare, och huvudsakligen just dessa, ägnar sig åt. Till denna allmänna del hör, kan man tänka sig,²⁵ EU-rättens allmänna principer, EU:s institutioner och deras inbördes förhållande, skyddet för grundläggande rättigheter och de allmänna reglerna om den inre marknaden. Detta intryck förstärks av att dessa frågor huvudsakligen behandlas i särskilda böcker och att juriststudenten normalt stiftar bekantskap med dem på kurser som till stor del undervisas av lärare som specialiserar sig på just dessa frågor. Den allmänna EU-rätten, som möjligen också kan kallas konstitutionell EU-rätt, framstår som en naturlig, distinkt och relevant rättslig disciplin som inte naturligt kan eller bör integreras med andra, mer traditionella rättsområden.

Våra erfarenheter av att under många år undervisa dessa frågor har dock fått oss att ifrågasätta detta. Under lång tid har undervisningen vid juristprogrammet i Umeå, liksom vid många andra universitet i Sverige, betraktat svensk statsrätt, konstitutionell EU-rätt och Europakonventionen om mänskliga rättigheter som tre separata ämnen. Det har dock påpekats, inte minst från studenternas sida, att de grundläggande frågeställningarna inom de tre ämnena överlappar varandra, vilket har lett till såväl oklarheter som förlorade möjligheter till att lyfta fram och diskutera likheter och skillnader. I samband med en större översyn av

²⁵ Några tydliga gränser för vad som utgör denna allmänna del av EU-rätten kan naturligtvis inte ställas upp. Härtill kommer att vad som utgör relevanta EU-rättsliga forskningsfrågor varierar mellan olika länder och rättskulturer, se de Witte, 2008, s. 5.

juristprogrammet fick vi möjlighet att fundera närmare på samspelet mellan ämnena och undervisningens uppläggning. Som en följd härav inrättade vi en ny kurs i konstitutionell rätt på juristprogrammets första termin där vi helt och fullt integrerade svensk statsrätt, konstitutionell EU-rätt och Europakonventionen om mänskliga rättigheter.

Efter att ha undervisat denna kurs i två år och författat en lärobok i ämnet²⁶ är det vår uppfattning att de frågor som främst kan anses utgöra den konstitutionella EU-rättens hårda kärna alldeles ypperligt, och på ett avsevärt mer naturligt sätt, kan behandlas som en del av en bredare konstitutionell rätt. Det är mycket svårt att förklara eller förstå de frågor som hör till den konstitutionella EU-rätten separat från den traditionella svenska statsrätten och Europakonventionen och en samlad behandling berikar alla tre ämnen avsevärt. Två korta exempel kan ges här. De grundläggande reglerna om den inre marknaden, de så kallade grundläggande friheterna, har en analysmodell som påtagligt överlappar traditionella grundläggande rättigheter, och friheterna och rättigheterna interagerar också på ett intressant sätt. Samspelet har diskuterats i den akademiska litteraturen,²⁷ men bör framhävas även i undervisning och läromedel.²⁸ Ett annat exempel är frågor om normgivning och maktindelning. Unionens regelverk kan framstå som särdeles komplext och närmast ad hoc, men en jämförelse med motsvarande svenska regler tydliggör de grundläggande värden och problem som måste regleras, och hur mycket svårare detta är i en international organisation där vertikala och horisontella frågor svårligen kan skiljas från varandra.²⁹

Om andra anlägger samma ansats och därvid har samma erfarenheter som vi, vilket vi tror att de skulle ha, förutskickar vi att de allmänna, ”riktiga” EU-rättarna, jämte stats- och konventionsrättarna, på sikt kan komma att tas upp i en bredare kategori av forskare som sysslar med konstitutionell rätt. Från vårt perspektiv är detta inte början på slutet, utan endast slutet på början av en längre process. Efter mer än 20 års medlemskap i Europeiska unionen framstår EU-rätten inte längre som en främmande fågel, utan som en naturlig del av den svenska rättsliga faunan.

²⁶ Derlén, Mattias, Lindholm, Johan & Naarttijärvi, Markus, *Konstitutionell rätt*, Wolters Kluwer, Stockholm 2016.

²⁷ Se t.ex. Nik J. de Boer, ”Fundamental Rights and the EU Internal Market: Just how Fundamental are the EU Treaty Freedoms? A Normative Enquiry Based on Joh Rawls’ Political Philosophy”, *Utrecht Law Review* vol. 9(1) 2013, s. 148–168.

²⁸ Derlén, Lindholm & Naarttijärvi, 2016, s. 439–472.

²⁹ A.a., s. 149–180.